

Л2005

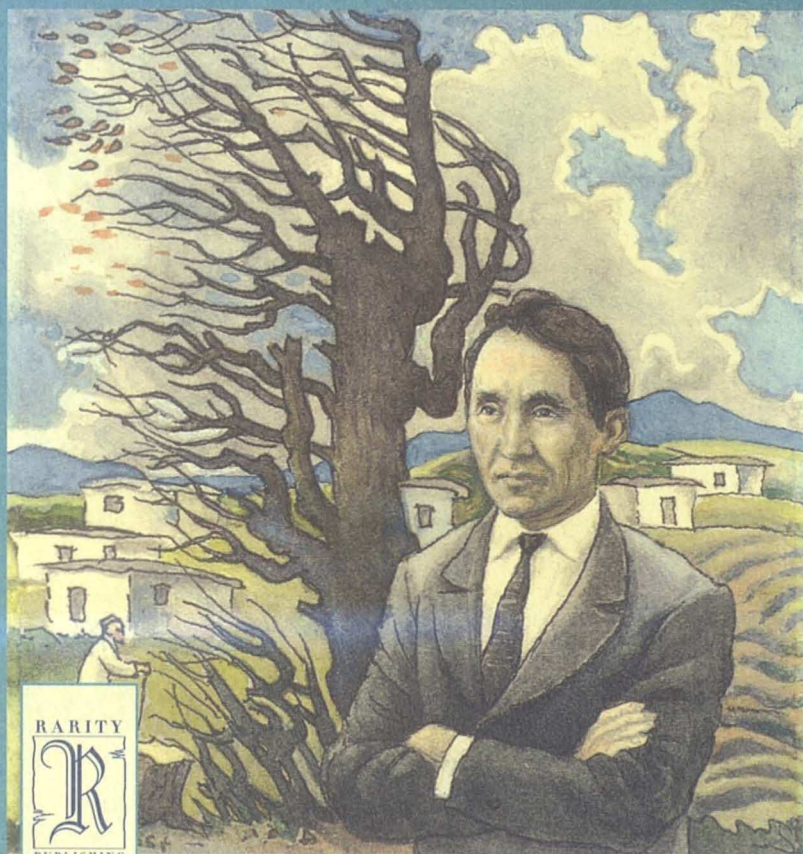
9243 қ

Қазақ
прозасы
қазынасынан

Немат
КЕЛІМБЕТОВ

Үміт ұзғым келмейді

RARITY

PUBLISHING
COMPANY LTD

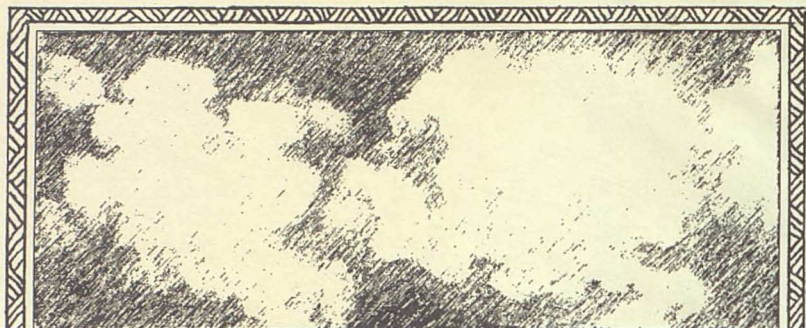
Немат КЕЛІМБЕТОВ

Үміт үзгім келмейді

Хикаят-монолог

•
Эссе

**Алматы
«Раритет»
2005**

РОМАТ КЕЛМЕТОВ

ПРИМЪРЪ НА КЕЛМЕТОВ

Қазақ
прозасы
қазынасынан

Немат
КЕЛІМБЕТОВ

Үміт ұзғым келмейді

Хикаят-монолог

•
Әссе

RARITY

PUBLISHING
COMPANY Ltd

ББК 84Қаз7-44
К29

Қазақстан Республикасы Мәдениет, ақпарат және спорт министрлігі

Ақпарат және мұрағат комитеті
бағдарламасы бойынша шығарылды

Серия 2002 жылдан бастап шығарылып келеді

Серияның негізін салған *З.Серікқалиұлы*
Көркем безендірмесі негізін салған *А.Тіленшиев*

Келімбетов Н.

К29 **Үміт үзгім келмейді: Хикаят-монолог. Эссе — Алматы:**
Раритет, 2005. — 432 бет. — «Алтын қор» кітапханасы.

ISBN 9965-663-94-7

Жазушы Немат Келімбетовтің «Үміт үзгім келмейді» деп аталатын хикаят-монологында ауыр науқасқа шалдығып, көп жылдар бойы тосек тартып жатқан мүгедек жанның өмірге деген шексіз күштарлығы, қайсарлығы, адамгершілігі, молдір махаббаты соз болады. Науқас адамның сын сағаттағы сан қилы ой-толғаныстары бас қаһармандар Ержан мен Гауһардың монологтары арқылы берілген.

«Ұлыма хат» деген эсседе адамға ғана тән мейірімділік, достық, қанағат-ынсаптылық сияқты асыл қасиеттермен қатар, күншілдік, ашқоздік, тәкаппарлық тәрізді жағымсыз мінез-кұлықтар жайында да ой толғайды. Сондай-ақ, ұлтымыздың сонау сақтар мен ғұндар дәуірінен бастап, Қазақ хандығы құрылған кезеңге дейінгі рухани тарихы әдеби жәдігерліктер негізінде баяндалады.

ББК 84Қаз7-44

К $\frac{4702250201-21}{413(05)-05}$

ISBN 9965-663-94-7

© «Раритет» БК, 2005
© Безендірген М.Палаткин, 2005

ЕРЛІК ПЕН ДАНАЛЫҚ ДАСТАНЫ

(Алғы сөз орнына)

Аса қадірлі оқырман қауым!

Бұл кітапты мен қолжазба күйінде бас көтермей бір күнде оқып шықтым. Ұнады. Қызықты сюжеті, қым-қиғаш оқиғалары үшін емес, ажалмен арпалысқа түскен адам рухының асқақтығы, адалдығы, тұнық тазалығы үшін ұнады. Осы кітаптың бас қаһарманы Ержанның мына өмірге деген шексіз құштарлығына тәнті болдым.

Шіркін-ай, адамның қашанда басы аман, бауыры бүтін боп, ауырмай-сырқамай, айдарынан жел есіп жүргеніне не жетсін! Алайда, еұмырында бір рет те қатты ауырып көрмеген, ойда жоқта оқ жыландай орап алған науқас қыспағынан жаны жарға таянбаған, үрейлі ажалдың өзімен бетпе-бет кездеспеген адам өмірдегі көп жәйттерді терең түсіне де, сезіне де алмайтын шығар. Ондай жандар мына аз күндік өмірдің шынайы қадір-қасиетін, шексіз құндылығын, баға жетпес ләззатын ешқашан пайымдай алмайтыны хақ.

Міне, мен өзім жазушы Немат Келімбетовтің «Үміт үзім келмейді» деп аталатын хикаят-монологын оқып шыққан соң осындай ойға келдім. Бұл хикаяттың басты қаһарманы Ержан жұлын-омыртқасына жасалған аса күрделі нейрохирургиялық операциядан кейін ақырет азабын шегіп, күні-түні ажалмен арпалысып жатқан күйінде бейнеленген. Біреу шектен тыс қайғы-қасіретке ұшырағанда, көне көз қариялар «жұлынға тиді» деп жатады ғой. Өйткені қазақта «жұлыны үзілді» деген сөздің мән-мағынасы «өмірден өтті» деген ұғымды білдіреді. Атақты Ақан сері жан серігі Құлагер қайғылы қазаға ұшырағанда:

*Құлагер, қолда өсірген құлыным-ай,
Ішінде омыртқаның жұлыным-ай! —*

деп күңіренеді емес пе?

Иә, Ержанның омыртқа сүйегін бірнеше жерден аралап кесіп, жұлынына операция жасаған. Алайда, Ержан — белдеспей жатып беріле салатын бозкүйік борбас емес. Ол басына түскен таудай тауқыметке де, алты батпан азапқа да, өзін минут сайын қыл мойынға тақап бара жатқан ажал үрейіне де дес бермей, қасқиып қарсы тұратын қайсар жан.

Рас, төбесінен төніп келе жатқан ажал үрейі кейде оның да тұла бойын еріксіз билеп алады. Әйтсе де, Ержан «өліп қалам» деп емес, өзінің қоғам алдындағы, туған-туысқандары мен дос-жарандары алдындағы, бүлдіршіндей екі баласы мен сүйікті жары Гауһардың алдындағы азаматтық, туыстық, достық, әкелік борышын өтей алмай қаламын ба деп қорқады.

Күн санап өмір шамы өшіп бара жатқан Ержанды ажал аузынан сүйікті жары Гауһар алып қалғаны хикаят-монологта зор шеберлікпен баяндалған.

Иә, Ержан аяқ-қолы сал болып, мүгедек күйге түссе де, ақыры қайсар жанның биік рухы, қайтпас күш-жігері, өмірге деген құштарлығы жеңіп шығады. Бұл кітаптың құндылығы да осы бір түйінде болса керек. Сол себепті біз сөз етіп отырған хикаят-монологты мен «Ерлік пен даналықты жыр еткен дастан» дер едім.

Н.Келімбетовтің «Үміт үзгім келмейді» туындысын, шындап келгенде, автордың өзі жайында, өмірлік досы Гауһар (шын аты Қуаныш) туралы, балалары Мұхит пен Қайрат хақында жазылған деректі хикаят деуге болады. Өйткені хикаяттың сюжеті шындықтан онша шалғай кетпеген. Жұлын-омыртқаға жасалған аса күрделі операциядан кейін аяқ-қолы бірдей сал болып, төсек тартып жатып қалған кезінде Немат Келімбетов отыз бес жаста екен. Содан бері тағы да отыз бес жыл уақыт зулап өте шығыпты. Ал, қазір Немат жетпістің жетегінде жүр. Бұл туралы кітаптың эпилогында автор жақсы айтқан: «Иә, Алла берген қос арғымаққа — екі аяғыма еркін мінбей, жер басып жүрмей, жалынды жастық шақтың той-думанға толы қызықты базарын күнде аралап көрмей, көктем келген сайын кең жазира далада жалаң аяқ жүгірмей, сәйгүлік атқа сәндене мінбей, бәсекелі бәйгеге түспей, егінжайда құлаштап кетпен шаппай, сәбилерімді мойныма отырғызып алып қала парктерін араламай, асқар таулар бөктерінен бәйшешек теріп, оны қыз-келіншектерге сыйламай, өмір мұхитында балықша жүзбей гұмыр кешіп келе жатқанымға биыл отыз бес жыл болыпты».

Мен «Үміт үзгім келмейді» хикаят-монологын бұрын да оқыған едім. Әйтсе де, автор «Ұлыма хат» атты эссе жазу арқылы өз хикаятын толықтыра түсіп, тіпті тың туындыға айналдырып жіберген деуге болады. Сонымен, «Ұлыма хат» деп аталатын эссе, анығын айтқанда, «Үміт үзгім келмейді» атты хикаят-монологтың логикалық жалғасы болып табылады. Автор туған жерден алыста, шет елде оқып жүрген ұлына хат жазу арқылы алғашқы хикаят-монологта айтылған ойларын сюжеттік жағынан жалғастыра түскен. Ол ұлына жазған хаттарында бүгінгі жастар үшін тәрбиелік мәні зор бірқатар моральдік-этикалық мәселелерді сөз еткен. Мәселен, автор өзінің бір хатында: «Ұлым менің! Сен өз ата-тегіңді жақсы білесің бе? Кешегі кеңестік кезеңде ата-тегің сұрастырған адамды рушыл, ұлтишыл, тіпті нәсілшіл деп айыптады. Өйткені кеңестік саясаттың негізгі мақсаты күллі қазақтың ата-тегің мүлдем ұмыттырып жіберу еді. Дәлірек айтсақ, халықты өз шежіресін, тарихын, шыққан тегін білмейтін мәңгүрт етіп қою болатын. Ал, біздің ата-бабаларымыз өздерінің шыққан тегін, арғы түбін, яғни ата-тегің жіпке тізгендей етіп баяндай-

тын шежіре-тарихын әкеден балаға асыл мұра ретінде қалдырып, сан ғасырлар бойы осы игі дәстүрді жалғастырып келді. Өйткені ата-текті білу руға жіктелу, тайпаға бөліну емес, керісінше, қандас, тумалас, құдандалы адамдардың басын қосу арқылы бүкіл қазақты ынтымаққа шақыру, біріктіру болып табылады», — деп жазады.

Сондай-ақ, қаламгер өзінің ұлына жазған хаттарында адам бойындағы түрлі қасиеттер: адалдық пен зұлымдық, жомарттық пен сараңдық, мейірімділік пен қатыгездік, кішіпейілділік пен тәкаппарлық, тағы басқалары туралы ой толғайды.

Немат Келімбетов — белгілі жазушы ғана емес, сонымен бірге қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірін көптен бері түбегейлі зерттеп келе жатқан ғалым. Ол қазақ әдебиетінің қайнар-бастаулары біздің заманымыздан бұрынғы сақтар мен ғұндар дәуірінде жатқанын дәлелдеп, көптеген монографиялық зерттеулер жазды.

Міне, мұның өзі қаламгер-ғалымға байырғы рухани мұраларымызды — сақтар мен ғұндар, ежелгі түркілер дәуірінен бізге жеткен әдеби жәдігерліктерді оқырман қауымға ғылыми негізде, әрі көркем тілмен қызықты хикая ретінде әңгімелеуге толық мүмкіндік берген.

Сөйтіп, осы кітап авторының ұлына жазған хаттарын оқи отырып, бұдан жиырма жеті ғасыр бұрын Тұран елін Иран әскерінен қорғап қалған Алып Ер Тоңға туралы жазылған көне дастанды оқып шыққандай әсер аласыз. Енді бір сәт Шу оңірін Ескендір Зұлқарнайынның жаулап алуынан сақтап қалған Шу батырдың қан майдандағы ерлігін көзбен көргендей боласыз. Күллі Еуропаны өзіне бағындырып, Римді құлдықтан құтқарған Еділ (Аттила) бабамыздың даңқты жорықтарынан хабардар боласыз. Біздің арғы ата-тегіміз саналатын сақтар мен ғұндар, ежелгі түркілер Көк Тәңірісі — Күнге, Жер-суға және Ұмай анаға табынғанын «Көк бөрі», «Ергенекон», «Күлтегін» жырлары жайында жазылған хаттардан оқып білеміз.

«Ұлыма хат» эссесінде автор оқырманын Қорқыт атаның даналық ойдан туған өсиет-уағыздарымен таныстырады. Ортағасыр ғұламалары, сөз зергерлері Әбу Әли ибн-Сина, Әбу Райхан әл-Бируни, Әбу Наср әл-Фараби, Махмұт Қашқари, Жүсіп Баласағұн, Қожа Ахмет Насауи, Бабыр, Хайдар Дулати жайында деректі хикаяттар айтып береді.

Түйіндеп айтқанда, Н.Келімбетов өз оқырманын сақтар мен ғұндар дәуірінен бастап, Қазақ хандығы құрылған кезеңге дейінгі ұлтымыздың рухани тарихы — ежелгі әдеби жәдігерліктермен таныстырады.

Аса қадірлі оқырман қауым! Сіз бүгін адамның рухани күш-жігерін, мөлдір махаббатын, өмірге деген құштарлығын көкке көтере жырлаған, тарихи танымдық мәліметтері мол, ежелгі ата-бабаларымыздың қасиетті шежіресінен сыр шертетін гажайып туындыны қолыңызға алып отырсыз. Бұл кітаптың сізге ұнайтынына кәміл сенемін. Әманда солай болсын. Әумин!

Әзілхан НҰРШАЙЫҚОВ,
Қазақстанның халық жазушысы,
Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты.

ҮМІТ ҮЗГІМ КЕЛМЕЙДІ

1

— Гауһар! Бүгін ойым онға, санам санға бөлініп, басым қатты. Қайдағы-жайдағы жымысқы ойлар мені қыл мойынға тақап, дегбірімді тауысып бара жатқан сияқты. Өттең, қас қылғандай тап қазір қасымда емессің ғой. Әйтпесе ішімде қазандай қайнап, жанымды қоярға жер таптырмай буырқанып жатқан сыр сезімдерді өзіңе түйдек-түйдегімен ақтарып, еңсемді езе түскен ауыр ойлардан арылып, жеңілдеп қалар едім.

Қапасқа түскен құс тәрізді мына аурухананың еріксіз тұтқыны боп, төсекке жіпсіз байланып, ой-қиялға шырмалып жатқаным да екі айдан асып барады екен-ау. Кейде маған сау-саламат, шапқылап жүрген балауса өмір алты қырдың астында қалып қойғандай боп көрінеді. Бірақ бостан-босқа ойға малтығып, салы суға кетпесін деп күні бүгінге дейін өзіңе тіс жарып, сыр білдіргем жоқ. Әйтсе де, осы бір дертке шалдыққалы бері менің ішкі дүниемнің астан-кестені шығып, өзімнен-өзім ызаға булығып, жарылып кете жаздап жүргенімді сен қас-қабағымнан-ақ қалт жібермей танысың ғой.

Рас, мұндай қатерлі науқас адамның бойына ғана емес, ақыл-ойына да запыран зәрін құйып, аяусыз улап тастайды екен. Бірақ сен мені «Аз күнгі азапқа төзбей, тауы шағылып, тауаны қайтып қапты» деп ойлама. Сәл нәрсеге жібі босай қалатын күйреуік жандарды көрсем-ақ арқам қозып кетеді. Онша-мұнша сырқаттың тауқыметін көтере алмай, иленген терідей болбырай қалатын жан мен емес.

Гауһар! Сен тірі тұрғанда мойныма тау тесіп ілсе де қыңқ етпейтініме иманындай илана бер. Тек қырықтың қырқасынан аспай жатып-ақ қияметтей ауыр дертке шалдыққанымды есіме алған сәттерде ғана мен көңілімнің кок жайлауынан ел көшіп кеткендей құлазып қалам.

Әрине, адамның қашанда басы аман, бауыры бүтін боп, ауырмай-сырқамай айдарынан жел есіп жүргеніне не жетсін. Бірақ ғұмырында, сірә, мүрттай ұшып, ауырып көрмеген, өзін науқас қаттырақ қысып, жаны жарға таянбаған адам көп нәрсені терең түсіне де, сезіне де алмайтын шығар. Өйткені ажал үрейі өз басына шындап тонген қауіп-қатерлі сәттерде ғана сан жылдар бойы жүректің терең түпкірінде әбден бұйығып жатқан, ұйлығып қалған ой-сезімдер оянып кететініне көзім жетті. Осы ауруханаға келгелі бері ғана ұйқылы зердем оянып, санамның көзі шындап ашыла бастады десем, иланасың ба?

Гауһар! Саған бүгін мұның бәрін қалай түсіндірсем екен? Жайшылықта біз көп нәрсені ой елегінен өткізіп, екшеп, елеп жатпайды екенбіз. Оған күнделікті күйбеңмен жүргенде мұршамыз да келмейді, мойнымыз да жар бермейді ғой.

Ал, ауруханада санамен сарғайып жатқанда, ой түбіне жетпек боп, қиял қойнауының қатпар-қатпарын ақтара беріп, шақшадай басым шарадай болды. Кешегі бір түннің өзінде төсегімнен тоғыз тұрып, тоқсан толғандым десем өтірік емес.

«Ержан не ойланады екен?» дейтін шығарсың. Есілдертім сен боп қалдың ғой, Гауһар. Балаларды ойлаймын. Болашағымыз туралы толғанам.

Гауһар! Бәрі де кеше ғана болған сияқты еді. Сойтсек, екеуіміздің отбасын құрып, өз алдымызға түтін түтете бастағанымызға да он жылдай боп қапты-ау. Өмір-өзен бір минутқа кідірмей, сынаптай сырғып өтіп барады екен ғой. Сау кезімізде соңымызға жалтақтаудан гөрі, дүрмекке ілесіп, алға қарай ұмсына берсек керек. Әйтсе де, жолаушының оқта-текте бір тоқтап, өзі басып өткен өмір жолдарының кедір-бұдырына көз қырын тастап қойғаны да зиян емес пе деп қалдым. Өйткені кешегі кемшілік ертеңге сабақ қой.

Міне, біздер он жылдан бері бір мәрте де жүз шайыспай, әй-шәй деспей, тату-тәтті өмір сүріп келдік. Адам,

сіре, бұл өмірдің қызығына тойған ба?! Дегенмен, өзінмен жақсылы-жаманды бірге өткізген азды-көпті күндеріме мен еле-олгенше ризамын. Жоқ! Атай көрме! Мені өзінмен бақылдасып, қоштасып жатыр екен деп ойлап қалма.

Рас, қазір мен жатқан аурухана жеңіл-желпі сырқаттар келетін жер емес. Бұл — нейрохирургия ауруханасы. Мұнда ең қиын, ең қауіпті операциялар жасалады. Адам миының ішіне, яки омыртқа сүйектің қуысында жасырынып жатқан жұлынға операция істейді.

Мұнда адамның бас сүйегін, яки омыртқасын құдды жаңғақ шағып жатқандай шақыр-шұқыр аршып, бұжыр-бұжыр ми етінің қат-қабаттарын тілгілеп, жалғап, жамап жатады. Осындай операциядан аман-есен шыққан науқас адам құдды дозақ отынан өтіп келгендей ақырет азабын шегеді десем артық айтпағаным. Тіршілік үшін ажалмен арпалысқа түсіп, өмірдің зәрін татып жатқандарды күнде көрем. Өзімнің де дәл сондай операцияға түсіп, солар сияқты қиналатыным есіме түссе болғаны, денем түршігіп, төбе күйікам шымырлап кетеді.

Бірақ есінде болсын, Гауһар! Ержан оңайлықпен жан бере қоймайды. Мына ауруға да, азапқа да, қайғы-қасіретке де әзірше мен бой берер емеспін. Соңғы демім біткенше сүрқия сырқатпен арпалысып, алысып өтерім хақ. Белдеспей жатып, беріле салатын бозкүйік борбас мен емес! Басқа түскен пәлені мойынмен көтеріп алуға әзірмін.

Бірақ ой азабы адамның ұшар көгін, қонар көлін тарытып жібереді екен ғой. Кейде мен өзімді бірте-бірте ой жеңіп бара ма деп те іштей тіксініп қалам. Сондықтан дәл қазір қасымда болмасаң да, бар сырымды өзіңе осылайша ақтара бергім келіп тұр.

Гауһар! Сені тура бүгінгідей ешқашанда аңсап, сабыр суым сарқыла күтпеген едім. Мүмкін, бұл әдеттегі, үйреншікті сағыныш емес, өзіме де беймәлім басқа бір сезім шығар.

Кейде адамда мұндай да болады екен-ау. Өзіңді кеше ғана көрдім. Ал, бүгін сағынып қалдым. Жәудіреген молдір жанарыңды да, сүйіріктей аққу мойныңды да, үлпілдеген көмір қара шашыңды да, қас қағымда жанымды баурап өкететін сүйкімді наз-қылығыңды да аңсадым.

Мүмкін, сен басқалар үшін айта қалғандай әдемі де емес шығарсың. Мұның бәрі менің қанатты қиялымнан туған

сағым-бейне ғана болар. Бірақ мен үшін өзің ең қымбатты жан екеніңе бүгін анық көзім жетті. Неге дейсің ғой? Асықпа. Бәрін рет-ретімен айтамын.

Бір айдан кейін сен жиырма жетіге толасың. Ал, мен отыз беске шығамын. Арамызда тұтас бір ғұмырдай боп, сегіз жыл көлбей түсіп жатыр екен-ау. Соны бүгін ғана тұңғыш рет ойлапмын ғой. Өйткені ол екеуіміздің де ойымызға кіріп шыққан емес.

Білем, сен қазір жұмыстасың. Мен сияқты кімнің нешеге келгенін есептеп, бос қиялға беріліп жатқан жоқсың. Әсіресе, мен ауруханаға түскелі бері жұмысбасты, ер жанышты боп кеттің. Өйткені бәрін — үй шаруасын да, бала күтімін де жалғыз өзің тындырып жүрсің. Бүгін сен жұмыстан шыққан бойда тура балалар бақшасына барасың, Қайратты әкелесің. Оған дейін мектептен Мұхит та кеп қалады. Сосын үшеуің маған келесіңдер. Оған дейін әлі бірнеше уақыт бар. Ал, мен қазір сол өзің көрген кереуетте шалқамнан түсіп, қыбыр етпей, сан қилы ойға шомып жатырмын.

Кешегі өзің көргендей мәре-сәре емеспін. Бүгін көңілім су сепкендей басылып қалған сияқты. Неге дейсің ғой?

Түскі тамақты енді алдымызға алып едік, бір топ дәрігер сау етіп, біздің палатаға кіріп келді. Жүрегім тас төбеме шықты. Өйткені олар түскі ас кезінде, сірә, бүйтіп келген емес. Араларында осы мен жатқан аурухананың бас дәрігері, өзің білетін профессор әйел бар. Демек, біздің алтыншы палатадағы үш науқастың біріне шұғыл түрде операция жасау керек болғаны деп түйдім. Кімге? Қайсымызға? Неге тезірек айтпайды?

Соның алдында ғана біздер қалжың, күлкіге енді көшкен едік. Нейрохирург профессорды көргенде, күлкіміз пышақпен кескендей күрт тыйылды. Шыдам-төзімім таусылса да, жұмған аузымды ашуға шамам келмей, іштен тынып, оқ тиген ұзақ көзденіп жата бердім. Тағатым таусылып, тынысым бұрынғыдан бетер тарыла түсті. Бірақ еңсені жаншып жіберердей өлі тыныштықты бұзуға ешкімнің жүрегі дауаламай-ақ қойды.

Бір кезде барып профессор қолындағы көкшіл қағазға үңілді. Сол сәтте ол маған бейне бір айтуға ауыр, аса қатал үкімді оқып естіртейін деп тұрған соттың төрағасы торізді боп көрініп кетті. Профессор мен жаққа қарады. Мен одан

қайымығып, жүзімді тайдырып әкеттім. Бірақ құтыла алмадым. Ол қағаздан басқаларды емес, тура менің фамилиямды оқыды. Сосын профессор маған тік қарап: «Ертең сізге операция жасаймыз», — деді де, әлгі ақ халатты бір топ адамды соңына ертіп, дереу палатадан шығып кетті.

Сол-ақ екен, жанымда жатқан екі науқас та иықтарындағы зілдей жүкті біреу лып еткізіп лезде алып тастағандай-ақ: «Уһ», — деп жеңілдеп, тыныстары кеңіп сала берді. Ә дегенде мен сең соққан балықтай есеңгіреп, не істерімді білмей ошарылып қалдым. Сәлден кейін барып көзім бұлдырап, құлағым ың-шың боп шулап кетті.

Не керек, бүгін ойда жоқта көңіл-күйім сабындай бұзылды. Әп-сәтте жаным құлазып, көңілім ойсырап қалды. Әлденеден меселім қайтып, қажырым мұқалғандай болды.

Жаңа ғана палата іші жап-жарық нұрлы шуаққа толы сияқты еді. Енді айнала төңіректің бәрі күңгірт тартып, тылсым үрей төніп келе жатқандай. Әзірше өзіме де беймәлім бір жамандықты сезгендей жүрек құрғыр зуылдан алып ұшып барады. Не болды маған? Соншама неден зорем қашады? Ертеңгі операциядан жүрегім шошып жатыр ма?

Гауһар! Сен біздің профессорды білесің ғой. Ол өзі мығым денелі, сәл еңкіштеу, қабағы түксііп қалған, мосқал әйел. Бір қызығы оның жүріс-тұрысы да, адамдармен сөйлесуі де, тіпті гүрілдеген жуан даусы да әйелден гөрі ер адамға көбірек ұқсайды. Ауруханада оны ешкім Елена Андреевна деп аты-жөнімен атамайды. Жұрттың бәрі — аурулар да, дәрігерлер де «профессор» дейді.

Елена Андреевна басқа дәрігерлер сияқты қиын жағдайда қипақтап, мәймөңкелеп жатпайды. Құдды төбеден тоқпақпен қойып қалғандай етіп, ойындағысын тура айта салады. Мүмкін, сол себепті шығар, әйтеуір осындағы науқастар оған инедей шүбә келтірмей, иманындай сенеді.

Әдетте профессор науқас кісілерге, әсіресе, бүгін-ертең операция столына жатайын деп тұрғандарға жылы шырай байқатпайды екен. Қайта әлденеге қатты жаны кейін тұрғандай сыңай көрсетіп, күрең қабақ танытып, қатал сойлеседі. Мұндай «жасанды қаталдықтың» бар құпия сырын мен кейінірек барып түсінгендей болдым.

Әр сөзін шегелеп жатқандай-ақ нығыздап-нығыздап айтып, даусын сәл көтеріңкіреп, ызалы үнмен сөйлесудің кімге керегі бар дейсің ғой? Мұнда гәп бар екен. Оны өзім де кештеу ұқтым.

Ажал иісі аңқыған қан майданға кірер алдында азды-көпті үрейге бой алдырып тұрған жауынгерді сәл де болса демеп, жігерлендіріп, жан-дүниесін шықпыртып жіберетіндей қаһарлы сөз қажет емес пе?! Арпалыс алдында командир жауынгерлеріне «Айналайын!» — деп жәмпендеп жатпайды. Қайта қаһарына мініп, өз бойындағы жауға деген өшпенділікті, ашу-ызаны, от-жалынды қатардағы жауынгерлерге де бөліп бергісі келгендей өзінен-өзі буырқанып, бусанып, айбат шегіп кетеді ғой. Мұның өзі солдаттарды табанда жігерлендіріп, бойына күш-қуат беріп, қайрап жібереді.

Біздің профессор да әрбір нейрохирургиялық операцияны адам өмірі үшін болған қан майдан деп біледі. Өзін сол қиян-кескі шайқастың командирі сезінсе керек. Ал, біздерді, науқастарды, әрине, ол бұйрықты мүлтіксіз орындауға тиісті солдат санайды. «Ауруды жеңіп шығу үшін сендер өздерің де аянбай барларыңды салып күресулерің керек», — дегенді бізге жиі айтады ол.

Осындай дертке шалдығып, ауруханаға түскелі бері өзім де әбден күдікшіл, кісі қабағын аңдығыш боп кетсем керек. Мен қазір кез келген адамның өзім туралы не ойлап тұрғанын бетіне бір қарап-ақ, көздерінен қапы жібермей оқимын десем иланасың ба? Тегінде, өзгелердің ой-пікірін жүзіне қарап, осылайша «оқи алмаған» жандар бақытты шығар. Біреудің мал-мүлкіне көз салып жүрген ұры сияқты боп, әлдекімдердің ішкі дүниесін, ішек-қарнын рентгенмен қарағандай ұдайы көріп отырудың несі мәртебе?!

Жұрттың айтуынша, профессор әдетте кеселі тым асқынып кеткен, операциядан тірі шығуы дүдәмал науқастармен ғана сыпайылық сақтап, жылы шыраймен, «жақсылап» сөйлеседі екен. Ол жаңа біздің палатаға кіріп келгенде маған бір түрлі мейірлене, жаны ашып қарағандай болған еді. Содан секем алып қалдым.

Демек, мен ертеңгі операцияның өзінен емес, профессордың мені әлденеге қиғысы келмегендей-ақ іштей мүсіркеп тұрған, мейірімге толы көздерінен үрейленіп кетсем керек.

Рас, мен өзіме операция жасалатынын бүгін ғана есітіп отырғаным жоқ. Маңдайшасына абажадай кесек әріптермен баттитып «Нейрохирургия» деп жазылған есіктен кірген әрбір адам о баста-ақ миына операция жасатуға іштей белін буып келген жандар. Олар осы есіктің табалдырығын аттаудан бұрын талай-талай түндерді ұйқысыз өткізіп, ақыры басқа лажы қалмаған соң осы қадамға төуекел жасаған кісілер.

Көк семсердің жүзіндей қылшылдап, ителгідей жұтынып тұрған небір жүрек жұтқан жігіттердің өздері де осы есікке келгенде ұнжырғалары түсіп, әлекей-шөлекей боп қалғанын талай көрдік. Бәріміз де мына есіктен қорқа-қорқа кіргенбіз. Неге дейсің ғой?

Өйткені мұнда адамның ең жанды, ең күрделі жеріне — миына операция жасалады. Көне медицина ғылымының басқа салаларымен салыстырғанда нейрохирургия әлі жас екен. Адамның бүкіл организмін басқарып тұрған сиқырлы орталықтың ғылымға белгісіз сырлары да аз емес тәрізді. Әсіресе, арқа омыртқаның ішінде жатқан жұлын ми хакында әзірше адамзаттың білетіні мардымсыз сияқты.

Бір жолы маған профессор әзіл-шынын араластырып: «Қазір адам баласы өз жұлынының қызметінен гөрі, аспандағы айдың құрамын жақсырақ біледі», — деп күлген еді. Мүмкін, сонысы рас та шығар. Әйтеуір операция столына жатқандардың бәрі бірдей тірі шығады деп ешкім де, тіпті осы атышулы профессордың өзі де кепілдік бере алмайды.

Иә, нейрохирургия ауруханасының табалдырығынан өз еркімен аттап өтіп, ішіне кіруге өзін-өзі қалайда көндіре алған кісілер — бір жағынан үмітке иек артып, ал екінші жағынан ажалды іштей мойындап келген жандар. Мен де солардың бірімін. Соны ұмытпа, Гауһар!

Тіршіліктегі ең қатерлі, ең сұсты нәрсе — өлімнің өзіне де төуекел жасап, ажалға бас тіккен адам енді неден жасқанады дейсің ғой? Айтайын. Бір айдан кейін келетін өлім қатерінің қорқынышы бір бөлек те, тап қазір, бүгін-ертең төбеңнен төніп тұрған үрейдің жөні бір бөлек екен. Бір айдан, не бір жылдан кейін болатын операциядан адам онша шоши қоймайды. «Арада әлі уақыт бар», — деп әркім өзін-өзі іштей жұбатса керек. Мұндайда науқас жандар уақыт дейтін қорғанды паналап, соған арқа сүйейді. Ал,

«ертең операция» дегенді естігенде адам жан-жағынан жаудың оғы борап тұрған қиын-қыстау сәтте бас паналайтын бірде-бір бұтасы жоқ, алақандай ашық далада қалып қойған жауынгерге ұқсайды. Жаңа «ертең» дегенді естігенде мен сондай күйге түстім. Рас, мен бойымды үрей билеп, көңілім сөгіліп бара жатқанын тірі жанға сездірмеуге тырыстым. Бірақ қорқыныш сезімі адамның еркінен тыс нәрсе ғой. Құрық тимеген асаудай тулайтын үрей сезіміне тізгін салып, ауыздықтап алу көрінгеннің қолынан келе беретін жеп-жеңіл іс емес. Ішкі дүнием алай-дүлей боп, дауылды күнгі теңіздей толқып жатты.

Теңіздей тулап, бойымдағы басқа сезімдерді бас көтертпей тұншықтырып, билеп-төстеп бара жатқан қаһарлы үрей бір сәт өзінен-өзі саябырлап, сабасына түсе бастады. Әп-сәтте қанымды қақ қылған қап-қараңғы қорқыныш пердесі өзінен-өзі ысырылып, сонау көкжиектен үміт шұғыласы шашырай бастағандай болды. Шынында да, осы мен неге сонша үрейленем? Неге құтым қашады? Неден қорқамын? Операциядан ба? Әлде өлімнен бе? Жалпы қорқыныш, үрей деген не өзі? Ойымнан осындай сауалдар шықпай-ақ қойды. Енді осы сұрақтарға жауап таппай тұрып, көңілімнің тыншымасын, басқа нәрсе ойлай алмайтынымды сездім.

Гауһар! Сенен несін жасырам? Жайшылықта қоян жүрек қорқақтығым байқалмаған сияқты еді ғой. Мүмкін, кімнің қорқақ, ал кімнің батыр екенін тек төбеден төнген өлім қаупі ғана анықтайтын шығар. Әйтеуір мына үрей мені ой азабына салып қойды. Қазір ешкімнің сөзіне сене қоймайтын сияқтымын. Бұрын өзім анық-қанық білетін нәрселерге де бүгін іштей күдіктене бастадым. Бұл не?

Үрей адамды ойшыл етіп жібере ме деп қалдым. Мен қорқыныш, үрей сезімі хақында бұрын-соңды ойланып көрмеген едім. Ойланатын несі бар дейсің ғой? Бар екен.

Аузын арандай ашқан ажалмен жеме-жемге келгенде ғана адам осындай сауалдарға жауап іздейтін шығар. Сонымен мен неден қорқам? Ертеңгі болатын операциядан ба? Демек, операцияға, оның сәтті боларына онша сенбегенім ғой. Сонда үрей дегеніміздің өзі сенімсіздіктен туатын болғаны ма? Мұндай күрделі, нейрохирургиялық операция сәтті аяқталады деп күні бұрын ешкім үзілді-кесілді айта алмайды. Тіпті профессордың өзі де ойдағы-

дай өтеді деп мені тас-түйін сендіріп отырған жоқ. Демек, қауіп-қатер бар. Қорқыныш дегеніміздің өзі қауіп-қатерді күні бұрын сезіну емес пе екен?

Бізбен көрші палатадағы бір кісі операция жасатар алдында қасындағы жолдастарына әзілдеп: «Қорықпаңдар. Менің өлуге правом жоқ. Өйткені балаларым әлі тым жас», — депті. Мүмкін, осы бір әзіл сөзде көп шындық жатқан шығар. Онда әлгі үрей дегеніміз аса күшті жауапкершілікті сезіну ғана болып шықпай ма?

Бір данышпан: «Үрей — басқа түсетін бәле-жаланы, бақытсыздықты, азапты күту», — депті ғой. Ар-ұят дегеніміздің өзі де абыройды айрандай тогіп алудан қорқу, үрейлену емес пе? Демек, кәдімгі ұяттың өзі де үрей.

Дәлірек айтсақ, адамдар бақытсыз боп қалам ба деп үрейленеді екен. Онда тек бақытты жандар ғана қауіп-қатерден шошитын болғаны ма? Ал, бақытсыздар ше? Олар төуекелшіл, жанкешті боп келе ме? Мен ертеңгі операцияға баруға жүрексініп тұрмын. Демек, мен азды-көпті бақытты жан болғаным ғой.

Бірақ бақыт дегеннің өзі не? Мен соны толық түсінем бе деген күдік ойда жоқта сап ете түсті. Бақыт адамның ойлаған арманына жетуі шығар. Бірақ адамда арман көп қой. Соның бәріне қолы жеткен адам ғана шын бақытты ма? Әйтсе де, адамның арманы, сірә, тіршілікте таусыла қоймас. Сонда қалай, жер бетінде бақытты жан жоқ па? Бар, әрине. Көп. Әйтпесе неге біреулерді бақытты, біреулерді бақытсыз дейміз? Мүмкін, бақыт дегеніміз өзгермейтін, тұрақты, қатып қалған нәрсе емес шығар. Бүгін бақыттың дәмін татқан кісі, күні ертең-ақ қайғыға уланып қалуы ықтимал емес пе?

Сөйтіп, мен бақыттымын ба, жоқ па? Арманына жеткен адам бақытты десек, мен, шынында да, бақытты шығармын. Оқыдым. Өзім қалаған мамандыққа ие болдым. Қызметім де жаман емес. Тату-тәтті отбасын құрдым. Екі бірдей ұлым бар. Жап-жақсы пәтер алдым. Бірақ мен тек осыларды армандадым ба? Жоқ, әрине. Арманым көп. Мүмкін, бір кезде бүкіл арманымның бәрі түп-түгел орындалар. Ол үшін күресу қажет. Ал күресу үшін ертеңгі операциядан тірі шығу керек.

Меніңше, бақыт дегеніміз қара бастың қамы емес. Баскаларға қыруар қуаныш, зор шаттық сыйлаған жандар ғана

бақытты. Ал, мен өзгелер үшін не істедім? Бәрін тек өзім үшін ғана істеп жүрген сияқтымын ғой.

Рас, біздің құрылыс ұйымы жақсы-жақсы тұрғын үйлер салды. Инженер-құрылысшы ретінде мен де оған аз үлес қосқам жоқ. Өзіміз салған үйлерде біреулердің тұрып жатқанын көргенімде, төбем көкке жеткендей болады. Бірақ сол үйлердегі мыңдаған тұрғындардың тым құрыса бір-екеуі мына жарық дүниеде Ержан деген инженер ба-рын біле ме? Жоқ, әрине. Білуі шарт па? Жоқ. Білмей-ақ қойсын. Риза болса да жетіп жатыр.

Дегенмен, осының бәрі сәл-пәл өкінішті-ақ. Мәселен, артист сахнаға шығып үш минут өлең айтып берсе, бүкіл зал даурығып қол соғады. Ал, біздер күні-түні тынбай еңбек етеміз. Адамдарға үш минуттық емес, ғұмырлық қуаныш сыйлаймыз. Алайда, бізге тірі пенде қошемет көрсетпейді. Әй, қойшы, сол қошеметті. Соны өзім де жақтырмаймын. Сол үйлерді әйтеуір біреулер терлеп-тепшіп тұрғызғанын жұрт біледі емес пе?

Сонымен, мен бақыттымын ба, Гауһар? Сен осыны көп сұраушы едің ғой. Бұрын бұл сауалға жауап бере салу да оп-оңай көрінетін. Шындап ойланған да қиын екен-ау.

Адам жайшылықта жұмыстан бас көтере алмай титықтап жүреді ғой. Мұндайда ол өзінің шексіз бақытты екенін де онша сезе бермесе керек.

Тап бүгінгі күнге дейін уайым атаулы ойыма кіріп те шыққан жоқ еді. Әке-шешем маңдайымды күнге шалдырмай өсіріпті. Тоным тозып, атым арып көрген емес. Жұрт қатарлы оқыдым. Инженер-құрылысшы болдым. Қызмет жағынан да тасым өрге қарай домалап келе жатыр еді.

Отбасы жағынан да мен өзімді ешкімнен сорлы санамаймын. Суымды сүт қылып отырған сен ғой, Гауһар. Екі ұлым кешкісін алдымнан жүгіріп шығып, мойныма асылғанда ет жүрегім елжіреп кетеді.

Мен десе ішкен астарын жерге қоятын достарым да аз емес. Қызметтес жолдастар өз алдына бір төбе. Туған-туысқандар да жетіп жатыр.

Жер жұқартып жүрген жанға бұдан артық не керек?! Еш нәрсе. Онда мен осынша байлықтан — ең алдымен сенен, Гауһар, екі бірдей баламнан, сосын жора-жолдастарымнан, сүйікті жұмысымнан, бауырларымнан айрылып қалам деп қорқып жатқан шығармын. Егер бұлардың бірде-

бірі менде жоқ болғанда ертеңгі операцияға тайсалмай батыл жүріп барар ма едім?

Жоқ, әрине. Бұлардың бәрінен де қымбат тағы бір нәрсе бар. Ең алдымен мен соны қимайтын сияқтымын. Ол — өмір. Сол өмірге деген құштарлық. Демек, мен өмірдің өзіне ғашықпын. Ғашықтар бірін-бірі оңайлықпен қиып тастап кетпейтіні саған да мәлім ғой.

Жер бетіндегі тіршілік иесінің бәрі де өмір сүруге шексіз құмар. Бұл құмарлық олардың бойындағы табиғи соқыр сезімнен туындап жатпай ма? Ажалды соншалықты үрейлі етіп көрсететін нәрсе де сол өмірге деген құштарлыққа байланысты шығар. Егер дана-табиғат оларға осы бір қорқыныш сезімін сыйламағанда не болар еді? Онда бірде-бір тіршілік иесі өзіне төнген қауіп-қатерден қорғанып, өзін-өзі сақтап қалуға әрекет жасамас еді. Ал, қорықпаса, қорғанбаса, онда олардың бәрі жер бетінен әлдеқашан-ақ жойылып, жоғалып кетпес пе еді?

Гауһар! Сен мынадай бір нәрсеге назар аудардың ба? Әдетте өз бетінше жабайы өскен өсімдіктер мен ағаштардың тікенегі сұмдық көп болады ғой. Ал, бау-бақшада қолдан егілген гүлдер мен жеміс ағаштарында тікен жоққа тән. Неге? Себебі жабайы өсімдіктерге инедей өткір тікендер керек-ақ. Өйткені олар олмей, тіршілік етуі үшін өзін-өзі қорғауға мәжбүр. Қурап қалмау үшін олар барын салып, жеті қабат жер астына бойлап, тереңге тамыр жайып, су іздеп табады. Бұл өмірге құштарлық емес пе?! Ал, бау-бақшадағы өсімдіктер тым нәзік келеді. Кезінде баптап, суарып тұрмаса, тез қурап қалады. Себебі ол адамның мәпелеуіне «арқа сүйеп кеткен».

Жан-жануарлар да солай ғой. Олар бір-бірінен қорқанды. Бір-бірінен сақтанады. Соның арқасында ғана олар жер бетінен мүлдем жойылып кетпейді. Белгілі бір мөлшерде сақталып отырады.

Бесенеден белгілі нәрселерді несіне жіпке тізіп айтып отырсың дейсің ғой? Мұнда да гәп бар. Мен саған бұл арқылы: қорқыныш дегеніміз тек жиіркене қарайтын жексұрын сезім емес, қайта тіршілік атаулыны жойып жібермей, сақтап қалу үшін өте-мөте қажетті қасиет демекпін.

Қорқыныш сезімі адамға да жат емес қой. Бұл заңды да. Өйткені адам да өзін-өзі сақтап, әрі қарай жетіле түскісі

келеді. Әйтсе де су жүрек, қорқақ адамды ешкім дәріп-темейді ғой. Қайта ондай қоян жүректерді жұрт мазақтап, маскара етеді. Неге?

Міне, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйініне енді ғана жетіп келдік. Адам басқа тіршілік иелері тәрізді табиғи қорқыныштың құлы емес. Ол өз бойындағы небір сұмдық үрей сезімдерін өз еркіне бағындырып, қорқыныш атаулының бәрін ақыл-парасатқа жығып бере алады. Демек, үрейге бой алдыру яки алдырмау адамның өз қолындағы нәрсе. Белгілі бір құбылыс қорқынышты ма, жоқ па деген мәселені адам қашанда Парасат таразысына салып көріп шешуге тиісті сияқты.

Ал, мен операция жасату жайын ақылға салып, қабырғаммен кеңесіп, әбден толғанып барып, үзілді-кесілді шешкен сияқты едім ғой. Олай болса, бүгін үрейге бой алдырғаным қалай? Әйтсе де, мұндайда бір тоқтамға тоқырап, көңілді тас түйін бекітіп алу қиын екен. Үрей толқындары қайта-қайта тулап, жаныма тыныштық бермей-ақ қойды.

Минут сайын әр ойдың түбіне бір түсіп, ақылым алпыс жаққа алып қашты. Ақай жоқ, тоқай жоқ неге шошимын сонша? Басымды неге бүгін бұлт айнала берді? Дүниенің бар тауқыметі жалғыз маған төнгендей соншама таусылғаным несі? Үрейден жүрегім қарс айрылатындай-ақ оншалықты су жүрек емес едім ғой. Әлде сол жүрек құрғырдың өзі бір сұмдықты сезе ме?

Ә, өзімдегі үрейдің сырын енді ғана ұқтым, Гауһар! Кешегі бір жайсыз оқиға есіме түсті. Жүрегіме дерт байлап, көңіліме түйткіл түсірген нәрсенің не екенін енді ғана ойлап таптым.

Гауһар! Сен мені операциядан зәресі қалмай жатыр екен деп ойлап қалма. Менің тап қазіргі көңіл-күйімді тереңірек сезінсін деп әңгіменің бояуын сәл-пәл қоюлатып жіберсем керек. Әйтпесе көңіл жүдеп, жан жұтайтындай маған еш нәрсе бола қойған жоқ.

Әділін айтып, ақ сөйлегенге не жетсін. Біздің профессор-нейрохирург қолы алтын, ғажайып жан ғой. Ол талайларды тікелей төніп тұрған ажал аузынан суырып алып қалды деуге болады. Аяқ-қолы бірдей сал боп, талай жылдар үйінде тырп етпей жатқан мүгедектер осында келіп, кәдімгідей жазылып кетіп жатыр. Осында зембілге

жатып келген жарымжан байғұстар бір-екі айдың ішінде үйлеріне өз аяқтарымен жер басып кетуде. Нейрохирургиялық операциядан кейін қос балдағын лақтырып тастап, аяғын батыл-батыл басып кетіп бара жатқандардың қуанғанын көрсең бар ғой, Гауһар, онда көп нәрсені маған айтқызбай-ақ түсінер едің.

Бірақ адамның құлағы жақсылықтан гөрі, жамандық хабарды тезірек шалып қалады-ау деймін. Қаншама көп адам осы ауруханадан құлан-таза жазылып шығып жатыр ғой. Дегенмен, олар онша көзге көріне бермейтін тәрізді. Үйреншікті нәрсе сияқты. Ал, оқта-текте ұшырасып қалатын бірен-саран қайғылы оқиғаны сол заматта-ақ күллі аурухана егжей-тегжейлі есітіп үлгереді.

Кеше үш науқасқа операция жасалды. Екеуі аман-есен шықты. Біреуі операция столында дүниеден өтіпті.

Міне, осы суық хабар дүңк ете түскенде бәріміздің де қабырғамыз қайысып, еңсеміз езіліп кеткендей болды. Қаспен көздің арасында бір палатадағы үш адамның да жілігі шағылып, меселі қайтқандай еді. Сол сәтте бәріміз де еріксіз тұнжырап, көпке дейін еңсемізді көтере алмай қалдық.

Әйтсе де, біржола торығып, түңіліп кеткен жоқпыз. Сәлден кейін-ақ біздер өзіміздің үйреншікті қалпымызға келе бастадық. Тіпті онша-мұнша өзіл-қалжың да естіле бастады. Бірақ оқыстан палатаға бір топ ақ халатты адамдар мен нейрохирург кіріп келгенде, төбемізден жай түскендей боп, іштей тіксініп, бәріміз де үрпиіп қалдық. Өйткені біз кешегі өлген жігітті әлі ұмыта қойған жоқ едік. Мына профессор бүгін бізге күндегідей мейірімді емес, қайта тура жан алғыш әзірейілдің өзіндей боп көрініп кетті.

Ажалға араша түсе алмаған осы бір топ ақ халатты жандарды іштей кінәлап тұрғанымда, профессор маған тесіле карап: «Ертең сізге операция жасаймыз», — деді. Бұл маған: «Ендігі кезек сенікі, ертең сен өлесің» дегендей боп естілді. Бұрынғыдан бетер зәре-құтым қашты.

Дәрігерлер есіктен шығып кетісімен-ақ үшеуіміз де мойнымызға су құйылғандай тұнжырап, бір-бірімізге тіс жармай, сәлбіредік те қалдық.

Қасымдағы кісілердің не ойлап, не қойғанымен ісім болған жоқ. Мүмкін, олар бір-бірімен сөйлескен де шығар. Бірақ өз басым тас керең боп қалған адамдай ештеме естігенім жоқ.